

ทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย
ของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช*
THE ATTITUDE TOWARDS POLITICS IN THE DEMOCRATIC
SYSTEM OF DHAMMAYUTIKA'S MONKS IN
NAKHON SI THAMMARAT PROVINCE

พระมหาวิศิษฐ์ศักดิ์ วิสิษฐเวที (สุขเรือง)

Phramaha Wisitsak Wisitthawetee (Sukruang)

สุปรีชา ชำนาญพิฒติพร

Supreecha Chamnanphuttiophon

กัณฑ์กณ หนูทองแก้ว

Kantaphon Nuthongkaew

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมราช

Mahamakut Buddhist University Srithammasokkaraj Campus, Thailand

E-mail: phramahawisitsak@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช และ 2) เพื่อวิเคราะห์และเสนอแนะเกี่ยวกับทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมเป็นการวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยเชิงปริมาณคือ พระภิกษุ/สามเณร (๓) จำนวน 528 รูป คำนวณขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของยามานะได้ จำนวน 228 รูป ส่วนวิจัยเชิงคุณภาพผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือ เจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอฝ่ายธรรมยุต จำนวน 5 รูป โดยคัดเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือในการวิจัยเชิงปริมาณคือ แบบสอบถาม ส่วนเชิงคุณภาพใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยสถิติพรรณนาคือ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

1. ทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราชในมิติเชิงปริมาณ พบว่า ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนมิติ

* Received 18 April 2023; Revised 15 December 2023; Accepted 18 December 2023

เชิงคุณภาพ กล่าวคือ มีความรู้ความเข้าใจต่อการเมืองการปกครองเป็นอย่างดีเพราะการศึกษาในยุคปัจจุบันสามารถทำให้พระภิกษุ/สามเณรเข้าใจระบบการเมืองการปกครองมากขึ้นและยังมีการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสตร์ด้วย

2. ข้อเสนอแนะคือ ด้านพฤติกรรม กล่าวคือ พระภิกษุสงฆ์ควรดำรงตนอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ไม่ควรฝักใฝ่ในเรื่องของการเมืองการปกครองมากเกินไปจนทำให้พระภิกษุสงฆ์เสียสมณะสาธูปและอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยเพื่อมิให้ส่งผลเสียต่อศาสนาและต่อตนเอง

คำสำคัญ: ทศนคติ, การเมืองการปกครอง, ระบบประชาธิปไตย, คณะสงฆ์ธรรมยุต

ABSTRACT

This research aimed to 1) study the attitudes towards politics in the democratic system of Dhammayutika's monks in Nakhon Si Thammarat Province and 2) analyze and recommend the appropriate attitudes towards politics in the democratic system. This study was mixed-methods research, combining quantitative and qualitative research. The population and sample in qualitative research were 528 Buddhist monks and novices. The researcher determined a sample size using Taro Yamane to gain 228 Buddhist monks and novices as the sample group. For quantitative research, the key informants were five ecclesiastical provincial governors and ecclesiastical district officers from Dhammyuttika, selected by purposive sampling. The research tools used in the quantitative research study were questionnaires, whereas in-depth interviews were used for qualitative research. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics comprising frequency, percentage, mean, and standard deviation. In contrast, qualitative data was analyzed by content analysis.

Research findings indicated that:

1. Overall, the attitude level towards politics in the democratic system of Dhammayutika's monks in Nakhon Si Thammarat Province was average. Concerning the qualitative dimension, the Buddhist monks and novices had good knowledge and understanding of politics very well because the current study enabled them to better understand politics, which was also studied at a Buddhist university.

2. The recommendation went to the behavior aspect to suggest that the monks must maintain themselves within the Dhamma and Vinaya frameworks.

They should not be so obsessed with politics as to prevent them from losing the appropriate Buddhist behaviors. They should also adhere to Buddhist discipleship to avoid negative impacts on religion and themselves.

Keywords: Attitude, Politics, Democratic System, Dhammayutika's Monks

บทนำ

ศาสนาพุทธกับการเมืองการปกครองของฝ่ายอาณาจักรได้มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันเพราะตลอดระยะเวลา 2,600 กว่าปีที่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้เข้าไปสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชหรือระบอบราชาธิปไตย ตัวแปรที่ชี้ชัดคือ พระพุทธเจ้าทรงมีฐานะก่อนออกผนวชเป็นพระมหากษัตริย์ พระสหายของพระองค์ที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์ก่อนผนวชคือ กษัตริย์เช่นกันและเมื่อพระองค์ออกผนวชแล้ว พระองค์ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมในหลากหลายมิติและสถานการณ์ในขณะเดียวกันสาวกบางกลุ่มที่เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในองค์กรพระพุทธศาสนามีสถานะของการเป็นกษัตริย์ จากตัวแปรในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นที่มาของการออกแบบหลักธรรม การวางท่าทีและพิธีกรรมที่สอดคล้องกับบริบทของการปกครองในระบอบราชาธิปไตย ดังจะเห็นได้จากการจัดวางธรรมะเพื่อเป็นหลักปฏิบัติสำหรับพระราชา เช่น หลักจกัถวัตติสูตร หลักทศพิธราชธรรมและหลักราชสังคหัตถุธรรม ในขณะที่การปรับพฤติกรรมและท่าทีของพระสงฆ์ในการดำเนินชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับสังคมของพระราชานั้น พระองค์ได้ทรงออกแบบหลักการเสขียวัตตรเพื่อเป็นแนวในการวางท่าทีหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ “คุณสมบัติผู้ดี” สำหรับพระสงฆ์ที่จะเข้าไปสู่สังคมชั้นสูง อันจะนำมาซึ่งความเคารพและศรัทธาในวัตรปฏิบัติ เพราะพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งมาจากกลุ่มคนที่เป็นชนชั้นทาสและจัณฑาลจะเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับกษัตริย์ตามระบอบราชาธิปไตยนั้นมีความผสมกลมกลืนทั้งในหลักการดำเนินชีวิต การจัดวางสถานะและการจัดวางพิธีกรรม แนวทางในลักษณะนี้ถือว่าเป็นการเข้าไปช่วยส่งเสริมบทบาทระหว่างกันและกันมากยิ่งขึ้นเพราะเมื่อศึกษาจากประวัติศาสตร์ในบางยุคพบว่า ความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนานั้นขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับพระราชา ไม่ว่าจะเป็นพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้าทวนนัมปิยติสสะ รวมไปถึงพระราชาในประเทศศรีลังกา พม่า กัมพูชาและลาว (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2558)

สำหรับประเทศไทยนั้นได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 อย่างไรก็ตามจุดเปลี่ยนที่สำคัญของโฉมหน้าทางประวัติศาสตร์ขององค์กรสงฆ์คือ การเผชิญหน้ากับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ในอีกมุมหนึ่งพระสงฆ์ยังต้องรักษาความสัมพันธ์กับระบอบราชาธิปไตย ทั้งในแง่ของการนำเสนอหลักการ

ปฏิบัติ พิธีกรรมและความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ ในขณะที่อีกด้านหนึ่งพระสงฆ์มีความจำเป็นที่จะต้องจัดวางสถานะขององค์กรและเชิงปัจเจกต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมาที่เข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย พระสงฆ์ได้พยายามที่จะจัดวางสถานะของตัวเองให้สอดคล้องและลงตัวมากที่สุดทั้งในระบอบเดิมและระบอบใหม่ (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2558)

ในสังคมยุคปัจจุบันของประเทศไทยแม้จะมีบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยในหมวดที่ 7 ส่วนที่ 2 มาตราที่ 96 ข้อที่ 1 ห้ามมิให้บุคคลที่เป็นพระภิกษุ สามเณร นักพรตหรือนักบวชใช้สิทธิในการเลือกตั้ง เพราะอาจเล็งเห็นว่าพระสงฆ์คือ กลุ่มคนที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผนวกกับมหาเถรสมาคมก็ได้ออกคำสั่งประกาศห้ามมิให้พระภิกษุ สามเณร เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง แต่ปรากฏว่ายังมีพระสงฆ์บางกลุ่มบางพวกที่ไม่ยอมรับต่อกฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้น ซึ่งในพระสงฆ์บางกลุ่ม บางพวกเหล่านั้น พระสงฆ์บางรูปอาจจะเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องการเมืองการปกครองอยู่บ้าง แต่บางรูปก็ไม่มี ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องการเมืองการปกครอง เอาความเห็นของตนเองเป็นหลัก ยึด อัตตารูปไทยเป็นที่ตั้ง ทำการขัดขืนต่อคำสั่งของมหาเถรสมาคม พยายามที่จะมีบทบาททาง การเมือง โดยเข้าไปเกี่ยวข้องกับเมืองด้วยกรรมวิธีกระบวนการต่าง ๆ พยายามที่จะเรียกร้อง และใช้สิทธิเสรีภาพของตนในฐานะปวงชนชาวไทยตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 บัญญัติไว้ในหมวดที่ 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยจนทำให้เกิดเป็นกระแสวิพากษ์วิจารณ์ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560) อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาที่ผ่านมา พบว่า แม้คณะกรรมการมหาเถรสมาคมได้ออกระเบียบห้ามไว้อย่าง ชัดเจนว่า ไม่ให้ภิกษุสามเณรในคณะสงฆ์ไทยออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องทางการเมือง แต่ ในทางปฏิบัติแล้วก็ปรากฏว่าเมื่อเกิดความขัดแย้งทางการเมืองขึ้นก็มักจะมีการนำเอาคณะสงฆ์ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ (พระอธิการภูมิสิทธิ์ ปิยสีโล และนัชพล คงพันธ์, 2564) ฉะนั้นการ ห้ามการแสดงออกจึงเป็นการย้อนแย้งกับหลักการและข้อเท็จจริงในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทางการเมืองในอดีตการเคลื่อนไหวทางการเมืองของพระสงฆ์ (พระอธิการภูมิสิทธิ์ ปิยสีโล และนัชพล คงพันธ์, 2564) ดังนั้นจากปัญหาดังกล่าวจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะศึกษา ทศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุต ในจังหวัด นครศรีธรรมราชว่ามีมุมมองเป็นอย่างไรหรือมีความคิดเห็นเป็นไปในทิศทางใด

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาทศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช
2. เพื่อวิเคราะห์และเสนอแนะเกี่ยวกับทศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบ ประชาธิปไตยที่เหมาะสมแก่คณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยผสมผสานระหว่างการวิจัยการวิจัยเชิงปริมาณโดยการเก็บแบบสอบถามและการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก

การวิจัยเชิงปริมาณ

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการเก็บแบบสอบถาม คือ พระภิกษุ/สามเณรภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ธรรมยุต จำนวน 528 รูป (บัญชีสำรวจข้อมูลพระภิกษุ สามเณร-แม่ชี-ศิษย์วัดในพรรษา ประจำปี 2564-2565 ในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดนครศรีธรรมราช (ธ)) ดังนั้นกลุ่มตัวอย่างในการเก็บแบบสอบถามคือ พระภิกษุ/สามเณรภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ธรรมยุต จำนวน 228 รูป คำนวณขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของ (Taro Yamane, 1973) โดยกำหนดระดับระดับความคลาดเคลื่อนไว้ที่ร้อยละ .05 จากนั้นผู้วิจัยทำการสุ่มกลุ่มตัวอย่างโดยวิธีการสุ่มแบบโควตาในแต่ละอำเภอเพื่อหาตัวแทนในแต่ละอำเภอในการเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามดังนี้

ตารางที่ 1 กลุ่มตัวอย่างของพระภิกษุ/สามเณรภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ธรรมยุต แยกตามอำเภอ

ลำดับที่	พระภิกษุ/สามเณรภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ธรรมยุต	กลุ่มตัวอย่าง
1	อำเภอเมือง	79
2	อำเภอปากพนัง	25
3	อำเภอร่อนพิบูลย์	21
4	อำเภอฉวาง-พิปูน-ช้างกลาง	20
5	อำเภอหัวไทร-เฉลิมพระเกียรติ	16
6	อำเภอเชียรใหญ่-ชะอวด-ทุ่งสง	16
7	อำเภอสิชล-ขนอม	20
8	อำเภอพระพรหม-ลานสกา	17
9	อำเภอพรหมคีรี-นบพิตำ-ท่าศาลา	14
	รวม	228

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม โดยแบบสอบถามประกอบด้วยตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของคณะสงฆ์ธรรมยุตแบบสอบถามเป็นลักษณะคำถามแบบเลือกตอบ (check list) ตอนที่ 2 ทศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตยโดยแบบสอบถามเป็นลักษณะคำถามแบบมาตราวัดประเมินค่า (rating scale) ซึ่งมีเกณฑ์ในการกำหนดค่าน้ำหนักของการประเมินเป็น 5 ระดับตามวิธีของ Likert

ค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม (reliability) ด้วยวิธีวิเคราะห์สัมประสิทธิ์แอลฟาตามวิธีการของ (Cronbach, L. J, 1990) โดยหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (alpha coefficient) ทั้งฉบับอยู่ที่ 0.912

สถิติที่ใช้ในการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติเพื่อการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ (Statistical Package for the Social Sciences: SPSS) โดยใช้สถิติพรรณนา (descriptive statistics) ได้แก่ ความถี่ (frequency) และร้อยละ (percentage) เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนค่าเฉลี่ย (mean) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (standard deviation) วิเคราะห์ทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช

การวิจัยเชิงคุณภาพ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก คือ เจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอฝ่ายธรรมยุต จำนวน 5 รูป ได้แก่ เจ้าคณะจังหวัดนครศรีธรรมราช (ธ) เจ้าคณะอำเภอปากพนัง (ธ) เจ้าคณะอำเภอทุ่งสง - ชะอวด - เขียวใหญ่ (ธ) เจ้าคณะอำเภอพิปูน - ฉวาง - ช้างกลาง (ธ) และเจ้าคณะอำเภอหัวไทร-เฉลิมพระเกียรติ (ธ) ทั้งนี้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 5 รูป ผู้วิจัยทำการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกคือ ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการเมืองการปกครองเป็นอย่างดี รวมถึงมีประสบการณ์ที่จะถ่ายทอดข้อมูลให้แก่ผู้วิจัยได้มีประสบการณ์ในเรื่องดังกล่าวไม่ต่ำกว่า 3 ปี รวมถึงมีความคิดเห็นหรือความเข้าใจในประเด็นทางการเมืองอย่างตรงไปตรงมา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างประกอบด้วยตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของคณะสงฆ์ธรรมยุต ตอนที่ 2 ทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะอื่น ๆ ทั้งนี้จากการตรวจค่าความสอดคล้องของแบบสอบถามมีค่า IOC เท่ากับ 1

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) เพื่อนำไปสู่การตอบคำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์การวิจัย

ผลการวิจัย

1. ทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช

ตารางที่ 2 ค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช (ภาพรวม)

ทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย			
ของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช (ภาพรวม)	\bar{X}	S.D.	แปลผล
1. ด้านความรู้/ความเข้าใจ	3.42	0.04	ปานกลาง
2. ด้านอารมณ์/ความรู้สึก	3.53	0.21	มาก
3. ด้านพฤติกรรม	2.64	0.24	ปานกลาง
รวม	3.19	0.11	ปานกลาง

จากตารางที่ 2 ค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X}=3.19$, S.D.=0.11) เมื่อแยกเป็นรายด้านโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า ด้านอารมณ์/ความรู้สึก มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด ($\bar{X}=3.53$, S.D.=0.21) รองลงมาคือ ด้านความรู้/ความเข้าใจ ($\bar{X}=3.42$, S.D.=0.04) และด้านพฤติกรรม ($\bar{X}=2.64$, S.D.=0.24) ตามลำดับ เมื่อวิเคราะห์แยกรายด้าน พบว่า

1. ด้านความรู้/ความเข้าใจ พบว่า ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อแยกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า พระสงฆ์ควรมีการเพิ่มพูนความรู้ทางการเมืองการปกครองให้เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบันเพียงใดมีค่าเฉลี่ยมากที่สุด รองลงมาคือ พระสงฆ์มีอิทธิพลในการกล่อมเกล่าประชาชนทางการเมืองการปกครองและข้อที่มีค่าน้อยที่สุดคือ สามารถส่งเสริมและถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในด้านการเมืองการปกครองให้แก่บุคคลรอบข้าง ทั้งนี้แล้วคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช โดยส่วนใหญ่มีความรู้มีความเข้าใจในเรื่องการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยค่อนข้างดี เนื่องจากว่าในยุคปัจจุบันทุกวันนี้เป็นยุคแห่งความเจริญที่เรียกว่า โลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะเรื่องของการศึกษาที่เปิดกว้าง สื่อการเรียนการสอนมีความสะดวกสบายในการค้นคว้าหาความรู้ และพระสงฆ์ในยุคปัจจุบันก็แตกต่างไปจากในอดีตเพราะในปัจจุบันสังคมเปิดกว้าง เปิดทางให้พระสงฆ์ได้ศึกษาหาวิชาความรู้ทางโลกเพิ่มเติมด้วย ตลอดถึงมหาวิทยาลัยของสงฆ์ก็เปิดสาขาการเมืองการปกครองของทางโลก และให้พระสงฆ์สามารถเข้าเรียนในสาขานั้น ๆ ได้ เพื่อจะได้มีความรู้ความเข้าใจ รู้เท่าทันเหตุการณ์ความเป็นไปของทางโลก แม้ว่าพระสงฆ์จะเป็นผู้ละทางโลกเข้ามาสู่ทางธรรม แต่พระสงฆ์ก็ถือว่าเป็นประชาชนพลเมืองคนของรัฐล้วนอยู่ใต้บทบัญญัติและข้อกฎหมายต่าง ๆ เช่นเดียวกับประชาชนคนทั่วไป เมื่อการเมืองการปกครองของทางโลกมีอิทธิพลหรือส่งผลต่อพระสงฆ์ การเพิ่มพูนองค์ความรู้ทางโลกก็เป็นสิ่งสำคัญเพื่อพระสงฆ์จะได้มีความรู้เท่าทันตามความเป็นไปของทางโลก การที่สังคมและการศึกษาในยุคปัจจุบันเปิดกว้างขึ้นเช่นนี้ ทำให้พระสงฆ์ในยุคปัจจุบันเป็นพระสงฆ์ที่มีความรู้ทางโลกเป็นอย่างดีควบคู่ไปกับความรู้ทางธรรม พระสงฆ์บางรูปที่แตกฉานในความรู้ทางโลกเป็นครูเป็นอาจารย์สอน

เรื่องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองของทางโลกในสถาบันการศึกษาหรือในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ก็มี ซึ่งสอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งกล่าวว่า

“...การศึกษามันเปิดกว้างจึงทำให้พระสงฆ์เราเรียนรู้และเข้าใจในเรื่องการเมืองการปกครองของทางโลกอยู่มาก ถึงในขั้นที่สามารถแนะนำสั่งสอนญาติโยมพุทธบริษัทอุบาสกอุบาสิกาได้ก็มี ฉะนั้น ถ้าพูดถึงทักษะพื้นฐานด้านความรู้ความเข้าใจของคณะสงฆ์ธรรมยุตเราในปัจจุบัน เชื่อได้เหลือเกินว่าร้อยละ 80 หรือเกินกว่านั้น ที่พระสงฆ์เราจะมีความรู้ความเข้าใจทางด้านการเมืองการปกครองของทางฝ่ายบ้านเมือง...” (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 4: สัมภาษณ์: 21 กุมภาพันธ์ 2566)

2. ด้านอารมณ์/ความรู้สึก พบว่า ภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อแยกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า พระสงฆ์เห็นด้วยกับคำกล่าวที่ว่าการเมืองว่าด้วยเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด รองลงมาคือ การเมืองการปกครองในฝ่ายอาณาจักรมีอิทธิพลต่อฝ่ายศาสนจักร และข้อที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดคือ เห็นว่าระบบการเมืองการปกครองมีความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงเพราะการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ไม่มีความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง สืบเนื่องจากมีเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง ใช้อำนาจนั้นในการแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนและพวกพ้องเห็นผลประโยชน์ของตนและพวกพ้องสำคัญกว่าผลประโยชน์ของประชาชนและประเทศ ระบบการเมืองการปกครองประชาธิปไตยของไถยนั้น เป็นประชาธิปไตยที่เรียกว่าอยู่ในระบบลัทธิลัทธิคลุกคลาน ยังไม่พัฒนาไปถึงไหนมากนัก เนื่องจากมีข้อจำกัดต่าง ๆ มีการปฏิบัติและรัฐประหารทำให้ระบบประชาธิปไตยนั้นขาดการพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง การเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันจึงเป็นประชาธิปไตยแบบครึ่งใบ ไม่เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง ประชาชนถูกจำกัดด้วยสิทธิและเสรีภาพบางประการ ไม่สามารถที่ใช้สิทธิและเสรีภาพทางการเมืองที่ตนจะพึงทำได้เต็มที่ ด้วยข้อจำกัดหลาย ๆ ประการทางการเมืองที่ทางผู้มีอำนาจออกมาบังคับใช้บุคคลบางกลุ่ม บางพวก เช่น พระสงฆ์ เป็นต้น เป็นถูกตัดขาดจากจากสิทธิทางการเมืองโดยสิ้นเชิง ทั้ง ๆ ที่พระสงฆ์ก็ถือว่าเป็นประชาชนคนของรัฐเป็นผู้ได้รับอิทธิพล ได้รับผลทางการเมือง ทั้งนี้อาจจะเห็นเพราะรัฐเล็งเห็นว่าพระสงฆ์เป็นตัวแทนของศาสนาเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และเป็นที่เคารพ ศรัทธาของประชาชนทั่วไป จึงต้องทำตัวเป็นกลางทางการเมือง ไม่ควรเอนเอียงไปทางใดทางหนึ่ง มองดูแบบผิวเผินอาจจะมองได้ว่าศาสนาและการเมืองการปกครองของฝ่ายบ้านเมืองนั้นแยกออกจากกันเป็นคนละส่วนแต่โดยความเป็นจริงแล้ว การเมืองการปกครองของทางฝ่ายบ้านเมืองนั้นส่งผลครอบคลุมหมดทุกเรื่องและทุกด้านของประเทศไม่ว่าแม้แต่ศาสนาที่ได้รับผลจากการเมืองการปกครองเช่นเดียวกัน สอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านหนึ่งกล่าวว่า

“...พระเรานั้นเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณเป็นผู้นำฝ่ายศาสนาจะเอนเอียงไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งนั้นไม่ควร ถ้าพระไปเข้าพรรคเข้าพวกกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแล้วจะทำให้ฝ่ายที่เห็นต่างเห็น

ตรงข้ามเกิดความไม่พอใจก็จะส่งผลเสียตามมา ตลอดถึงจะส่งผลเสียต่อพระศาสนา....” (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 4: สัมภาษณ์: 21 กุมภาพันธ์ 2566)

3. ด้านพฤติกรรม พบว่า ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อแยกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า การวิจารณ์การบริหารงานของภาครัฐกับบุคคลอื่นมีค่าเฉลี่ยมากที่สุด รองลงมาคือ การวิจารณ์บุคคลหรือพรรคการเมืองแก่บุคคลอื่น และข้อที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดคือ การเข้าร่วมการร่วมชุมนุมหรือประท้วงทางการเมืองเรียกร้องความต้องการจากรัฐ โดยคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราชนั้นไม่ค่อยจะมีการแสดงออกทางพฤติกรรมเกี่ยวกับทางการเมืองอย่างชัดเจน เนื่องจากว่าคณะสงฆ์ธรรมยุตนั้น เป็นคณะสงฆ์ที่รักษาภาพลักษณ์ของพระให้อยู่ในสมณะวิสัย คนทั่วไปเข้าใจและยึดถือกันว่าคณะสงฆ์ธรรมยุตเป็นคณะสงฆ์ที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยมากกว่าคณะสงฆ์มหานิกาย เพราะธรรมยุตตั้งขึ้นมาด้วยมีวัตถุประสงค์จะฟื้นฟูพระธรรมวินัย ฉะนั้นคณะสงฆ์ธรรมยุตจะกระทำกิจกรรมใด ๆ ต้องคำนึงถึงภาพลักษณ์ของหมู่คณะและเกียรติประวัติของครูบาอาจารย์เป็นหลักการมีส่วนร่วมทางการเมืองของคณะสงฆ์ธรรมยุตมากที่สุดก็แค่การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในวงสนทนาเพียงแคบ ๆ เท่านั้น การขึ้นเวทีปราศรัย การเข้าร่วมชุมนุมประท้วง การเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองโดยตรง คณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราชนั้นไม่ค่อยจะมีปรากฏซึ่งสอดคล้องกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านหนึ่งกล่าวว่า

“...คณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราชของเรานั้น เป็นพวกที่ค่อนข้างสงบเสงี่ยมยังเคร่งครัดในเรื่องของความสำรวม ตามพระธรรมวินัย ไม่ค่อยแสดงตัวตนที่จะมีบทบาททางด้าน การเมืองการปกครอง ถ้าว่ามีไหม ตอบว่าอาจจะมีบ้างในเรื่องของการพูดคุยวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ นานา ๆ ในหมู่ ในคณะในกลุ่ม เป็นเพียงกลุ่มเล็ก ๆ แต่ที่แสดงออกอย่างโจ่งแจ้ง ชัดเจนเหมือนกับทางคณะสงฆ์มหานิกายนั้นไม่มี...” (ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 2: สัมภาษณ์: 21 กุมภาพันธ์ 2566)

2. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมแก่คณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช

ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมแก่คณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งพระสงฆ์นั้นสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมไปร่วมทางการเมืองได้ แต่ว่าท่าทีการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพระสงฆ์นั้นต้องอยู่ในระดับที่เหมาะสม การที่จะไปชุมนุมประท้วงหรือการที่จะไปร่วมกิจกรรมทางการเมืองอะไรต่าง ๆ นั้น เป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมควร ถ้าเข้าไปมีส่วนร่วมแล้วแสดงออกถึงการเลือกข้างก็ไม่ควร ฉะนั้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพระสงฆ์ทำได้ เช่น การแสดงออกโดยการแสดงธรรมเป็นหลักเป็นแนวทางว่าต้องทำอะไร เหมือนพระพุทธเจ้ามีส่วนร่วมทางการเมืองในทุกๆ ระบบทุกรูปแบบไม่ว่าระบอบประชาธิปไตยท่านก็มีส่วนร่วม ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ท่านก็มีส่วนร่วม

แต่การเข้าไปมีส่วนร่วมในที่นี้ หมายถึง การเข้าช่วยไปเสริม ไปช่วยเติมเต็มระบบ การเมืองที่เขาเป็นอยู่นั้นให้สมบูรณ์มากขึ้นยิ่งขึ้น เขาเป็นอยู่อย่างไร ก็บอกเขาสอนเขาว่าให้ ทำอย่างนี้ เอาหลักนี้ไปปฏิบัติ เพราะฉะนั้นถ้าพระสงฆ์เราจะมีส่วนร่วมก็เป็นเพียงการชี้ถูกชี้ผิด บอกว่าทำอย่างนี้มันถูก ทำอย่างนั้นมันผิดตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา แต่จะไปตำหนิดูตำ ว่าการเมืองแบบนั้นแบบนี้ พรรคการเมืองพรรคนั้นพรรคนี ไปถ้อยข้างพรรคนั้นพรรคนีไม่ได้ เพราะถ้าไปถ้อยข้างถ้อยทางเมื่อไหร่พระจะเสียทันทีไม่ใช่เสียเฉพาะ พระเท่านั้นแต่จะเสีย ถึงศาสนาโดยภาพรวม

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยทำให้ผู้วิจัยมีประเด็นสำคัญในการอภิปรายผลการวิจัยดังนี้ กล่าวคือ ทักษะคิดต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัด นครศรีธรรมราช พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อแยกเป็นรายด้านโดยเรียงลำดับ จากมากไปหาน้อย พบว่า ด้านอารมณ์/ความรู้สึกมีค่าเฉลี่ยมากที่สุด รองลงมาคือ ด้านความรู้/ ความเข้าใจและด้านพฤติกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าด้วยลักษณะของทักษะคิดคือ ทักษะคิด มีลักษณะเป็นสิ่งที่ไม่ได้มีติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากการบุคคลได้เรียนรู้ ได้ รับรู้ สภาพแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งทักษะคิดเมื่อเกิดขึ้นแล้วไม่ใช่เป็นเพียงอารมณ์ชั่ววูบที่เกิดขึ้นเพียง ครั้นคราว แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะตั้งอยู่ได้ยาวนานและยากต่อการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้การที่ บุคคลจะมีทักษะคิดต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะต้องมีองค์ประกอบเป็นขั้นตอนซึ่งมีอยู่ 3 ประการคือ 1) องค์ประกอบเกี่ยวกับการรับรู้ (cognitive component) บุคคลจำเป็นต้องมีความรู้สิ่งนั้น เสียก่อนเพื่อจะได้รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นประโยชน์หรือโทษเพียงใด 2) องค์ประกอบเกี่ยวกับความรู้สึก (affective component) เมื่อบุคคลมีความรู้ในสิ่งใดมาแล้วและความรู้นั้นมีมากพอก็จะเกิด ความรู้สึก (affective) ชอบสิ่งนั้นและ 3) องค์ประกอบทางการกระทำ (behavioral component) กล่าวคือ เมื่อบุคคลมีความรู้สึกในสิ่งนั้นแล้วและความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบจะ เกิดตามมาบุคคลก็พร้อมที่จะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป (ถวิล ธาราโภชน, 2532) ทั้งนี้ยัง สอดคล้องกับแนวคิดของซารอนและโซล (Sharon, S. B & Saul, M. K, 1996) กล่าวว่า ทักษะคิดประกอบด้วย 3 องค์ประกอบเช่นเดียวกันคือ องค์ประกอบด้านความรู้ความเข้าใจ องค์ประกอบด้านอารมณ์ ความรู้สึก และองค์ประกอบด้านพฤติกรรม กล่าวโดยสรุปคือ องค์ประกอบของทักษะคิด คือ ความรู้ ความเข้าใจ ความรับทราบข้อมูลข่าวสาร ไม่ว่าจะไปใน ในเชิงบวกหรือเชิงลบ เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่ออารมณ์ความรู้สึก ซึ่งจะทำให้แสดงออกมาใน รูปแบบของพฤติกรรมที่มีต่อสิ่งนั้น ๆ ที่เรียกว่าทักษะคิดต่อสิ่งต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะทำให้บุคคลปรับตัวเข้าหาในสิ่งที่ตนชอบและหลีกเลี่ยงในสิ่งที่ตนไม่ชอบเพื่อหลีกเลี่ยง พฤติกรรมที่ไม่ดีอันจะแสดงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ และสิ่งนี้ยังเป็นตัวสร้างค่านิยมพื้นฐาน ของแต่ละบุคคลอีกด้วย นอกจากนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ Novice Puthea Yon พบว่า

ทัศนคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของประชาชนชาวกัมพูชา เขตราชเทวีกรุงเทพมหานคร โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อจำแนกเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับปานกลางทุกด้าน เช่นเดียวกัน (Novice Puthea Yon, 2563)

ด้านความรู้/ความเข้าใจ พบว่า ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อแยกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า พระสงฆ์ควรจะมีการเพิ่มพูนความรู้ทางการเมืองการปกครองให้เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบันมีค่าเฉลี่ยมากที่สุด รองลงมาคือ พระสงฆ์มีอิทธิพลในการกล่อมเกล่าประชาชนทางการเมืองการปกครองเพียงใด และข้อที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดคือ ท่านสามารถส่งเสริมและถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในด้านการเมืองการปกครองให้แก่บุคคลรอบข้างได้ สอดคล้องกับแนวคิด รัตนภรณ์ มั่นศรีจันทร์ ที่ว่าด้วย ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิดทัศนคติคือ ครูและการอบรมสั่งสอน ครูไม่เพียงแต่จะมีอิทธิพลในด้านการถ่ายทอดความรู้ให้กับเด็กนั้นยังมีอิทธิพลในการเสริมสร้างทัศนคติหรือความคิดต่าง ๆ ให้กับเด็กอีกด้วย สำหรับการศึกษาระดับการศึกษาของเด็กมีผลต่อทัศนคติ เนื่องจากปัจจุบันวิทยาการก้าวหน้าไปมากและการศึกษาหาความรู้ของเด็กเป็นไปอย่างกว้างขวาง ตลอดจนความก้าวหน้าทางวิชาการและเครื่องมือสื่อสารใหม่ ๆ ความรู้ ทางวิชาการที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในทุก ๆ แขนงวิชาและความก้าวหน้าของเครื่องมือสื่อสาร เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ ทำให้ทัศนคติของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป (รัตนภรณ์ มั่นศรีจันทร์, 2559) นอกจากนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของกุลปาลี ศรีภักดี และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ พบว่า ทัศนคติของประชาชนต่อภาวะผู้นำทางการเมืองของนายธนาธรจึงรุ่งเรืองกิจในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อแยกเป็นรายด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีระดับการกระตือรือร้นการใช้ปัญญา รองลงมาคือ ด้านความสนใจและด้านการดลใจ (กุลปาลี ศรีภักดี และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2564) แต่อย่างไรก็ตามงานวิจัยของ เทอดศักดิ์ ยอแสงรัตน์ และ วราภรณ์ เทพสัมฤทธิ์พร กลับพบว่า ทัศนคติต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต โดยภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านความรู้ ความเข้าใจมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ทั้งนี้เพราะบุคคลทั่วไปมีการเข้าถึงความรู้ทั้งในตำราและประสบการณ์จริงมากกว่าพระสงฆ์ แม้ว่าปัจจุบันจะเป็นยุคโลกาภิวัตน์มีความสะดวกและเข้าถึงข้อมูลได้อย่างรวดเร็วแต่ก็เป็นความรู้เพียงในตำรา แต่ความรู้ในสถานะการณ์จริงบางครั้งพระสงฆ์มีน้อยกว่าบุคคลทั่วไป จึงทำให้ด้านความรู้ความเข้าใจของพระสงฆ์ที่มีต่อการเมืองการปกครองในระดับประชาธิปไตยมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง (เทอดศักดิ์ ยอแสงรัตน์ และ วราภรณ์ เทพสัมฤทธิ์พร, 2560)

ด้านอารมณ์/ความรู้สึก พบว่า ภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อแยกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า พระสงฆ์เห็นด้วยกับคำกล่าวที่ว่าการเมืองว่าด้วยเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด รองลงมาคือ การเมืองการปกครองในฝ่ายอาณาจักรมีอิทธิพลต่อฝ่ายศาสนจักรหรือไม่และข้อที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดคือ ระบบการเมืองการ

ปกครองมีความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ของสุชา จันทร์เอม ที่ให้ความหมาย ทศนคติ หมายถึง ความรู้สึก ท่าทีบุคคลที่มีต่อบุคคล วัตถุ สิ่งของหรือสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งความรู้สึกหรือท่าทีจะเป็นไปในทำนองพึงพอใจ ไม่พึงพอใจ เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยต่อบุคคล วัตถุ สิ่งของหรือสถานการณ์นั้น ๆ และทศนคติไม่เป็นสิ่งติดตัวบุคคลมาแต่กำเนิดเกิดจากประสบการณ์และการเรียนรู้ของบุคคลจึงอาจเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา (สุชา จันทร์เอม, 2541) สอดคล้องกับงานวิจัยของ กุลปาลี ศรีภักดี และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ พบว่า ทศนคติของประชาชนต่อภาวะผู้นำทางการเมืองของนายธนารักษ์รุ่งเรืองกิจ ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อแยกเป็นรายด้าน พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีระดับการกระตุ้นการใช้ปัญหา รองลงมาคือ ด้านความเสนาหาและด้านการดลใจ (กุลปาลี ศรีภักดี และอารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2564) แต่อย่างไรก็ตามงานวิจัยของ เทอดศักดิ์ ยอแสงรัตน์ และวราภรณ์ เทพสัมฤทธิ์พร กลับพบว่า ทศนคติต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต โดยภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านอารมณ์ความรู้สึกมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะคำถามในการเก็บข้อมูลด้านอารมณ์ความรู้สึก / ความรู้สึกที่แตกต่างกันออกไประหว่างบุคคลทั่วไปกับพระภิกษุสงฆ์จึงทำให้ผลออกมาแตกต่างกัน (เทอดศักดิ์ ยอแสงรัตน์ และวราภรณ์ เทพสัมฤทธิ์พร, 2560)

ด้านพฤติกรรม พบว่า ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อแยกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า การวิจารณ์การบริหารงานของภาครัฐกับบุคคลอื่นมีค่าเฉลี่ยมากที่สุด รองลงมาคือ วิจารณ์บุคคลหรือพรรคการเมืองแก่บุคคลอื่นและข้อที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดคือ การเข้าร่วมการร่วมชุมนุมหรือประท้วงทางการเมืองเรียกร้องความต้องการจากรัฐ สอดคล้องกับแนวคิดของ ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร กล่าววว่า เป็นสภาวะ ความพร้อมทางจิตที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความรู้สึกและแนวโน้มของพฤติกรรมบุคคลที่มีต่อบุคคลสิ่งของสถานการณ์ต่าง ๆ ไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่งและสภาวะความพร้อมทางจิตนี้จะต้องอยู่นานพอสมควร (ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร, 2545) เช่นเดียวกับ สร้อยตระกูล (ตีวยานนท) อรรถมานะ กล่าววว่า ผลผสมผสานระหว่างความนึกคิด ความเชื่อ ความคิดเห็น ความรู้และความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด คนใดคนหนึ่ง สถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ๆ ซึ่งออกมาในทางประเมินค่าอันอาจเป็นไปในทางยอมรับหรือปฏิเสธก็ได้และความรู้สึกเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งขึ้น (สร้อยตระกูล (ตีวยานนท) อรรถมานะ, 2545) และนอกจากนี้สอดคล้องกับการวิจัยของ พระอธิการภูมิมิสิษฐ์ ปิยสีโล และ นัชพล คงพันธ์ พบว่า คณะกรรมการมหาเถรสมาคมได้ออกระเบียบห้ามไว้อย่างชัดเจนว่า ไม่ให้ภิกษุสามเณรในคณะสงฆ์ไทยออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องทางการเมือง แต่ในทางปฏิบัติแล้วก็ปรากฏว่าเมื่อเกิดความขัดแย้งทางการเมืองขึ้นก็มักจะมีการนำเอาคณะสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ดังนั้นการห้ามการแสดงออกจึงเป็นการย้อนแย้งกับหลักการและข้อเท็จจริงในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทางการเมืองในอดีตการเคลื่อนไหวทางการเมืองของพระสงฆ์เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ถึงความ

เหมาะสมและบทบาทของพระสงฆ์ว่าควรจะเป็นอย่างไร เรื่องการเมืองเป็นกิจของสงฆ์หรือไม่ ยังไม่มีคำตอบที่ยุติเพราะต่างฝ่ายต่างก็มีเหตุผลสนับสนุนและพึงดูมีเหตุผลทั้งสองฝ่ายและเพื่อให้สังคมส่วนรวมมีความเป็นปกติสุข ไม่มีการแบ่งพรรคแบ่งพวกหรือชนชั้น วรรณะ ชาติ ศาสนาและคัมภีร์ของบุคคลทั่วไปให้ได้รับความเป็นธรรม (พระอธิการภูมิลิขิต ปิยสีโล และนัชพล คงพันธ์, 2564) เช่นเดียวกับงานวิจัยของ Novice Puthea Yon พบว่า ทักษะคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของประชาชนชาวกัมพูชา เขตราชเทวีกรุงเทพมหานคร โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อจำแนกเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับปานกลางทุกด้าน โดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยคือ ด้านทัศนคติในการเลือกตั้ง รองลงมาคือ ด้านสิทธิ เสรีภาพทางการเมืองและด้านการแสดงออกทางการเมือง (Novice Puthea Yon, 2563) แต่อย่างไรก็ตามงานวิจัยของ เทิดศักดิ์ ยอแสงรัตน์ และวราภรณ์ เทพสัมฤทธิ์พร กลับพบว่าผลการวิเคราะห์ข้อมูลทัศนคติต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต โดยภาพรวมอยู่ในระดับเห็นด้วย เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าด้านพฤติกรรมมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ทั้งนี้ก็อาจจะเป็นเพราะแนวคำถามในการเก็บข้อมูลของพระสงฆ์กับบุคคลทั่วไปต่างกัน และสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกและมีส่วนร่วมทางการเมืองของพระสงฆ์และบุคคลทั่วไปต่างกันจึงทำให้ผลการศึกษามาต่างกัน (เทอดศักดิ์ ยอแสงรัตน์ และวราภรณ์ เทพสัมฤทธิ์พร, 2560)

ทั้งนี้การเกิดทัศนคติทั้ง 3 ด้านนั้นเกิดมาจากหลายปัจจัยดังนี้ ได้แก่ ประสบการณ์โดยตรงของบุคคล (personal experience) นอกจากนั้นยังมีปัจจัยอื่น ๆ อันเกิดจากตัวบุคคลนั้นไม่อยู่กับที่ตั้งแต่เกิดจากตัวบุคคลนั่นเองที่มีอิทธิพลต่อการประเมินวัตถุทางการเมืองโดยตรงที่สำคัญ 3 ประการคือ ความต้องการ (needs) การเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ (group associations) และปัจจัยอิทธิพลอื่น ๆ (influential others) โดยเฉพาะอาจเกิดการเปลี่ยนแปลงได้จากการที่บุคคลได้เข้าไปติดต่อสัมผัสกับบุคคลที่มีอิทธิพลที่ตนเองยอมรับและศรัทธาอีกด้วย (รัตนภรณ์ มั่นศรีจันทร์, 2559) เมื่อมีปัจจัยที่ทำให้เกิดกระบวนการการเกิดทัศนคติแล้ว เมื่อมีการเรียนรู้หรือเกิดปฏิสัมพันธ์จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทัศนคติเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก เนื่องจากเป็นสิ่งที่สั่งสมจากประสบการณ์มานานจนกลายเป็นทัศนคติ ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงทัศนคติมี 3 ระดับดังนี้ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงความคิด การเปลี่ยนแปลงความรู้สึกและการเปลี่ยนพฤติกรรม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าบุคคลดังกล่าวถูกกระทบด้วยการเปลี่ยนแปลงระดับใด ดังนั้นตัวทัศนคติแม้ว่าจะเป็สิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ยาก แต่ก็เชื่อว่าจะเปลี่ยนแปลงไม่ได้เลย ทั้งนี้ต้องอาศัยปัจจัยทั้ง 3 ประการที่กล่าวแสดงมานี้เป็นตัวช่วยในการทำให้ทัศนคติเปลี่ยนแปลง (มิ่งขวัญ ศรีทอง, 2558)

แต่อย่างไรก็ตามเมื่อวิเคราะห์ถึง “บทบาทของพระสงฆ์กับการเมืองในในยุคประชาธิปไตย” จากการศึกษาที่ผ่านมา พบว่า “สิ่งที่ยุ่งพระสงฆ์ให้เข้ามายุ่งเกี่ยวข้องกับการเมืองไม่ค่อยมีมากนักเพราะในขณะสงฆ์มีกฎเข้มงวดกวดขัน” แต่หากบริบททางสังคมและ

การการเมืองส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพระสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่สามารถสนองตอบต่อความต้องการของพระสงฆ์ในสังคมไทย สิ่งที่สามารถนำมายืนยันสมมติฐานข้อนี้ ปรากฏชัดเจนยิ่งตั้งแต่สมัยพระนารายณ์มหาราชที่พระสงฆ์มีส่วนสำคัญในการเข้าไปกำหนดบทบาททางการเมืองของชนชั้นผู้ปกครองซึ่งมีท่าทีที่ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงต่อพระพุทธศาสนา และประเด็นเหล่านี้ปรากฏชัดเจนมากยิ่งขึ้น เมื่อประเทศไทยได้พัฒนาตนเองจากยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ยุคประชาธิปไตยซึ่งเป็นยุคแห่งการเปิดพื้นที่ให้พระสงฆ์ได้มีบทบาทในการแสดงออกทางการเมืองชัดเจนมากยิ่งขึ้น แม้ว่าจะมีพระธรรมวินัยหรือกฎหมายเถรสมาคมกำกับไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 และ 2548 ก็ตามแต่อย่างไรก็ตามพระสงฆ์รุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาและเรียนรู้หลักการและแนวคิดเหล่านี้ผ่านมหาวิทยาลัยสงฆ์และสื่อสารต่าง ๆ เช่นเดียวกับนักศึกษาและประชาชนทั่วไปในสังคม ทำให้กระแสประชาธิปไตยจึงไม่ได้จำกัดตัวอยู่ในพื้นที่รอบ ๆ กำแพงวัดเท่านั้น หากแต่ได้ขยายตัวเข้าไปในพื้นที่ของวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานครและทั่วประเทศด้วยเช่นกัน จากอิทธิพลของกระแสประชาธิปไตยดังกล่าวจึงทำให้พระสงฆ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมาเข้าไปแสดงบทบาททางการเมืองผ่านกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย ซึ่งกิจกรรมที่แสดงออกนั้น บางกิจกรรมเป็นกิจกรรมที่มีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับบทบาทที่เคยแสดงออกในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์และแม้ว่าบางกิจกรรมจะมีรูปลักษณะที่คล้ายคลึงกัน แต่เมื่อกล่าวโดยเนื้อหาแล้ว มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ตัวแปรสำคัญคือบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษาและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นพระภิกษุสงฆ์จะต้องไม่เกิดนขอบเขตที่พระธรรมวินัย หรือกฎหมายเถรสมาคมกำกับไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2517 และ 2548

องค์ความรู้ใหม่

ในสมัยอดีตอาจจะมองว่าพระสงฆ์คือ ผู้นำทางจิตวิญญาณของประชาชน มีอิทธิพลมากต่อคะแนนเสียงในการเลือกตั้ง ชักนำประชาชนให้ไปฝึกฝนในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้ แต่ในยุคปัจจุบันพระสงฆ์มีอิทธิพลในด้านนี้ลดน้อยเพราะปัจจุบันจะเห็นบทบาทของพระสงฆ์ค่อนข้างที่จะห่างจากชาวบ้าน ไม่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านมากมายนัก และปัจจุบันก็มีสื่อสารมวลชนต่าง ๆ ที่สามารถรับรู้ รับประทานอาหารต่าง ๆ ได้ เพราะฉะนั้นอิทธิพลของพระสงฆ์ที่มีต่อการเมืองจึงลดน้อยลงเพราะนักการเมืองไม่ติดต่อหรือมีปฏิสัมพันธ์กับพระเสียเท่าไร เพราะมีสื่อหลากหลายช่องทางที่สามารถเข้าถึงได้มากกว่าและที่สำคัญทัศนคติของพระสงฆ์ต่อการเมืองการปกครองก็มีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปเพราะสามารถศึกษาหาความรู้ได้จากหลากหลายช่องทาง

สรุป

ทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ด้านอารมณ์/ความรู้สึก มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด เพราะการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไม่มีความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงสืบเนื่องจากมีเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง ใช้อำนาจนั้นในการแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนและพวกพ้อง ประชาธิปไตยขาดการพัฒนาการอย่างต่อเนื่องเนื่องจากปัญหาทางการเมืองที่สะสม ประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ถูกจำกัดด้วยสิทธิและเสรีภาพบางประการ ไม่สามารถที่ใช้สิทธิและเสรีภาพทางการเมืองที่ตนจะพึงทำได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะพระสงฆ์ถูกตัดขาดจากจากสิทธิทางการเมืองโดยสิ้นเชิง แต่ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะรัฐเล็งเห็นว่าพระสงฆ์เป็นตัวแทนของศาสนา เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และเป็นทีเคารพ ศรัทธาของประชาชนทั่วไปจึงต้องทำตัวเป็นกลางทางการเมือง ส่วนข้อเสนอแนะเกี่ยวกับทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมแก่คณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งพระสงฆ์นั้นสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ แต่ว่าท่าทีการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพระสงฆ์นั้นต้องอยู่ในระดับที่เหมาะสม ฉะนั้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพระสงฆ์สามารถกระทำได้ เช่น การแสดงออกโดยการแสดงธรรม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. พระภิกษุสงฆ์จะต้องศึกษาเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจในเรื่องของการเมืองการปกครอง โดยพระสงฆ์ไม่ควรมีความคิดที่ว่า การเมืองการปกครองมิใช่เรื่องของพระ เพราะว่าการเมืองนั้นมีผลกระทบต่อทุกฝ่ายไม่ว่าแม้แต่พระสงฆ์
2. พระภิกษุสงฆ์ควรมีการติดตามข่าวสารการเมืองการปกครองในปัจจุบันผ่านช่องทางสื่อสารต่าง ๆ เพื่อที่จะเป็นช่องทางในการเข้าถึงความรู้ สร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองประชาธิปไตยในยุคปัจจุบัน
3. พระภิกษุสงฆ์ในฐานะผู้ที่ เป็นผู้นำทางศาสนาต้องนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา มาเผยแผ่ให้สอดคล้องกับการเมืองการเมืองในระบอบประชาธิปไตยในยุคปัจจุบัน เพราะหน้าที่ของพระสงฆ์เป็นผู้ที่ชี้ถูกชี้ผิดบนพื้นฐานหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา
4. พระภิกษุสงฆ์ควรมีการวางตัวหรือมีพฤติกรรม ท่าทีที่เหมาะสมต่อรูปแบบการเมืองการปกครอง รวมถึงทัศนคติต่อการเมืองการปกครองที่มีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยนัยหมายถึงว่า ไม่ส่งเสริม ไม่เข้าข้างฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ไม่ตำหนิฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง วางตัวเป็นกลาง ปฏิบัติตามกฎของมหาเถรสมาคม

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลหรือปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราช
2. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเปรียบเทียบทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตในจังหวัดนครศรีธรรมราชกับในพื้นที่อื่น ๆ ว่ามีความคิดเห็นแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร
3. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเปรียบเทียบทัศนคติต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของคณะสงฆ์ธรรมยุตกับคณะสงฆ์มหานิกายในจังหวัดนครศรีธรรมราช รวมถึงในพื้นที่อื่น ๆ ว่ามีความคิดเห็นแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร
4. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการวัดระดับความคิดเห็นของคณะสงฆ์ต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยในยุคปัจจุบัน
5. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ มาบูรณาการหรือนำมาประยุกต์ใช้ในการเมืองการปกครอง เช่น อกติ 4 มรรคมืองค์ 8 อปริหานิยธรรม

เอกสารอ้างอิง

- กุลपालี ศรีภักดี และอรรรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์. (2564). ทัศนคติของประชาชนต่อภาวะผู้นำทางการเมืองของนายธนาธร จึงรุ่งเรืองกิจ: กรณีศึกษา สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. การประชุมนำเสนอผลงานวิจัยบัณฑิตศึกษาระดับชาติ ครั้งที่ 16 ปีการศึกษา 2564, 553-567.
- ถวิล ธาราโกชน์. (2532). จิตวิทยาสังคม (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- เทอดศักดิ์ ยอแสงรัตน์ และวราภรณ์ เทพสัมฤทธิ์พร. (2560). ทัศนคติการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต, 13(2), 37-57.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2558). บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาพลเมืองของรัฐตามระบอบประชาธิปไตย. เรียกใช้เมื่อ 1 ตุลาคม 2565 จาก <https://www.mcu.ac.th/article/detail/301>
- พระอธิการภูมิสิทธิ์ ปิยสีโล และนัชพล คงพันธ์. (2564). พระสงฆ์กับการเมืองไทยในบริบทสังคมปัจจุบัน. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม, 6(2), 33-44.
- มิ่งขวัญ ศรีทอง. (2558). ทัศนคติและปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจซื้ออุปกรณ์สวมใส่ในรูปแบบสายรัดข้อมือของผู้บริโภคในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล. ใน สารนิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560. ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 134 ตอนที่ 40ก 6 เมษายน 2560.

- รัตนารณณ์ มั่นศรีจันทร์. (2559). ทักษะคติของประชาชนจังหวัดเพชรบุรีที่มีต่อการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนจังหวัดเพชรบุรี: ศึกษาในห้วงเวลา ปี 2559. ใน สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสื่อสารการเมือง. วิทยาลัยสื่อสารการเมือง มหาวิทยาลัยเกริก.
- ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร. (2545). จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาสน์.
- สร้อยตระกูล (ติวยานนท์) อรรถมานะ. (2545). พฤติกรรมองค์การ: ทฤษฎีและการประยุกต์ (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุชา จันทร์เอม. (2541). จิตวิทยาทั่วไป (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- Novice Puthea Yon. (2563). ทักษะคติทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของประชาชนชาวกัมพูชาที่พำนักอยู่ในเขตราชเทวี กรุงเทพมหานคร. ใน สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Cronbach, L. J. (1990). *Essentials of psychological testing* (5 ed.). New York: Harper Collins Publishers.
- Sharon, S. B & Saul, M. K. (1996). *Social psychology* (3 ed.). Boston: Houghton Mifflin.
- Taro Yamane. (1973). *Statistics: An Introductory Analysis* (3 ed.). New York: Harper and Row Publications.